10–11-SINF O‘QUVCHILARINING PSIXOLOGIK-YOSH XUSUSIYATLARI VA HARBIY-VATANPARVARLIK MAZMUNIDAGI RAQAMLI KONTENTNI IDROK ETISHI

Dilfuza Urinbayeva
Qori Niyoziy nomidagi Tarbiya pedagogikasi milliy instituti mustaqil tadqiqotchisi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23510845

Annotatsiya. *Maqolada 10–11-sinf o‘quvchilarining psixologik-yosh xususiyatlari harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishiga qanday ta’sir ko‘rsatishi tahlil qilingan. Rivojlanish psixologiyasi, ishontirish psixologiyasi, onlayn axborotni baholashga oid empirik tadqiqotlar va me’yoriy hujjatlar asosida idrokni belgilovchi beshta yosh omili ajratilib, har biri uchun pedagogik xulosalar chiqarilgan. Idrokning kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulq-atvor komponentlari hamda kontentni yosh xususiyatlariga moslashtirish mezonlari taklif etilgan.*
Kalit so‘zlar: *ilk o‘spirinlik, harbiy-vatanparvarlik tarbiyasi, raqamli kontent, idrok, identiklik, media savodxonlik.*
Аннотация. *В статье анализируется, как психолого-возрастные особенности учащихся 10–11 классов влияют на восприятие ими цифрового контента военно-патриотической направленности. На основе психологии развития, психологии убеждения, эмпирических исследований оценки онлайн-информации и нормативных документов выделены пять возрастных факторов восприятия и для каждого сформулированы педагогические выводы. Предложены когнитивный, эмоционально-ценностный и поведенческий компоненты восприятия, а также критерии адаптации контента к возрастным особенностям.*
Ключевые слова: *ранняя юность, военно-патриотическое воспитание, цифровой контент, восприятие, идентичность, медиаграмотность.*
Abstract. *The article analyzes how the psychological and age-related characteristics of 10th–11th grade students shape their perception of military-patriotic digital content. Drawing on developmental psychology, persuasion research, empirical studies of how young people evaluate online information, and regulatory documents, it identifies five age-related factors of perception and formulates pedagogical implications for each. Cognitive, emotional-evaluative and behavioral components of perception are described, and criteria for adapting content to students’ age characteristics are proposed.*
Keywords: *late adolescence, military-patriotic education, digital content, perception, identity, media literacy.*

KIRISH. 10–11-sinf o‘quvchilari (15–17 yosh) harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining asosiy obyektlaridan biridir. PQ-150-son qaror bilan maktablarda aynan shu sinf o‘quvchilaridan iborat “Vatan tayanchi” otryadlari tuzilgan [1], Vazirlar Mahkamasining 267-son qarori bilan tasdiqlangan Konsepsiyada esa 11–17 yoshlar alohida bosqich sifatida ajratilib, tadbirlarni ushbu toifadagi yoshlarning yosh xususiyatlarini inobatga olgan holda o‘tkazish talab etilgan [2].

2025-yil oxirida O‘zbekistonda internetdan aholining 89 foizi foydalangan [3], yuqori sinf o‘quvchisi esa harbiy tarix, armiya hayoti va harbiy kasblar haqidagi axborotni maktabdan tashqari raqamli manbalar — qisqa videolar, blogerlar

sahifalari, kompyuter o‘yinlari orqali ham oladi. Bir xil kontent turli o‘quvchi ongida turlicha iz qoldiradi va bu ko‘p jihatdan idrok etuvchining yosh xususiyatlariga bog‘liq. O‘zbek psixologiyasida ilk o‘spirinlik dunyoqarash va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash davri sifatida tavsiflanadi [4], biroq bu xususiyatlarning harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishga ta’siri yetarlicha o‘rganilmagan. Maqolaning maqsadi — ana shu ta’sirni aniqlash va undan kelib chiqadigan pedagogik xulosalarni asoslash.

TADQIQOT METODLARI. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil va tizimlashtirish metodlari qo‘llanildi. Rivojlanish psixologiyasi (E. Erikson [5], L. Steynberg [6; 7]), ishontirish psixologiyasi (R. Petti va J. Kasiopponing axborotni qayta ishlash chuqurligi modeli [8]) hamda o‘smirlarning onlayn axborotni baholashiga oid empirik tadqiqotlar [9; 10; 11] natijalari umumlashtirildi. Raqamli kontentga qo‘yiladigan yosh talablari O‘RQ-444-son Qonun va Vazirlar Mahkamasining 848-son qarori [12; 13] asosida tahlil qilindi. Natijada yosh xususiyati, uning idrokda namoyon bo‘lishi va pedagogik xulosani bog‘lovchi tahliliy matritsa tuzildi.

NATIJALAR. Tahlil natijasida harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishni belgilovchi beshta psixologik-yosh omili ajratildi (1-jadval).

1-jadval

Raqamli kontentni idrok etishning psixologik-yosh omillari

Yosh xususiyati	Idrokda namoyon bo‘lishi	Pedagogik xulosa
1. Identiklikni izlash, sadoqatga ehtiyoj [5]	Qahramonlik hikoyalariga kuchli javob, timsollar bilan o‘zini tenglashtirish	Milliy qahramonlar timsoli, qadriyat tanlovini muhokama qilish
2. Mukofotga sezgirlik, tengdoshlar ta’siri [6; 7]	Layk va trendlar orqali baholash, xavfli taqlid	Otryadda ijobiy tengdosh normalari, kontentni birga yaratish
3. Emotsional idrokning ustunligi [8]	Musiqa, montaj va tasvir dalildan kuchliroq ta’sir qiladi	“Hissiyot – fakt – qadriyat” tahlil zanjiri
4. Tanqidiy baholashning notekisligi [9; 10]	Soxta yoki kontekstidan uzilgan videolarga ishonish	Manba va kontekstni tekshirish mashqlari
5. Kasbiy o‘zini o‘zi belgilash [4]	Harbiy kasb haqidagi romantik yoki salbiy stereotiplar	Harbiy kasbni real ko‘rsatuvchi uchrashuvlar

Birinchi omil — identiklik izlanishi. E. Erikson o‘spirinlikning markaziy vazifasini shaxsiy identiklikni shakllantirish deb bilgan va bu davrning yetakchi fazilati sifatida sadoqatni ko‘rsatgan [5]. Vatanga sadoqat g‘oyasi o‘smirning ichki ehtiyojiga javob beradi, biroq xuddi shu ehtiyoj buzg‘unchi guruhlarning “qahramonlik” niqobidagi targ‘ibotiga ham zaiflik yaratadi; Konsepsiyada Internetdagi buzg‘unchi g‘oyalarga qarshi immunitetni shakllantirish alohida vazifa etib belgilangani [2] shu bilan izohlanadi.

Ikkinchi omil — ijtimoiy-emotsional mukofotga sezgirlik. L. Steynberg ko‘rsatganidek, o‘smirlikda mukofotga sezgir tizim kognitiv nazorat tizimidan oldinroq yetiladi [6]; tajribada tengdoshlar ishtirokida o‘smirlarning tavakkalchiligi sezilarli ortgan, kattalarda esa bunday ta’sir kuzatilmagan [7]. Raqamli muhitda bu harbiy mavzudagi “challenge”lar va zo‘ravonlikni “qiziqarli” ko‘rsatuvchi kontentga moyillikda namoyon bo‘lishi mumkin.

Uchinchi omil — emotsional idrokning ustunligi. Axborotni qayta ishlash chuqurligi modeliga ko‘ra, xabarni chuqur tahlil qilishga motivatsiya yoki imkoniyat yetishmaganda inson periferik belgilar — manbaning jozibadorligi, musiqa, tasvir asosida fikr shakllantiradi [8]. Qisqa formatdagi harbiy videolar aynan shunday belgilarga quriladi. 10–19 yoshli o‘smirlar ishtirokidagi tadqiqotda influenserning jozibadorligi va ishonchliligi u bilan parasotsial munosabatni kuchaytirishi aniqlangan [11]; bu mexanizm harbiy mavzudagi blogerlarga ham taalluqli bo‘lishi ehtimoli yuqori.

To‘rtinchi omil — tanqidiy baholash ko‘nikmalarining notekisligi. PISA-2018 natijalariga ko‘ra, OECD mamlakatlarida 15 yoshlilarning atigi 8,7 foizi fakt va fikrni yashirin belgilar asosida farqlay oladigan eng yuqori o‘qish darajalariga erishgan [10]. AQShda 3446 nafar yuqori sinf o‘quvchisi ishtirokidagi tadqiqotda ularning 52 foizi aslida Rossiyada suratga olingan videoni AQSh saylovidagi firibgarlikning “kuchli dalili” deb baholagan [9]. Qurolli to‘qnashuvlar haqidagi axborotda ham kontekstidan uzilgan videolar uchrashi sababli bu natija bevosita ahamiyatli.

Beshinchi omil — kasbiy o‘zini o‘zi belgilash. Bu yoshda harbiy kasb real tanlov obyektiga aylanadi: “Vatan tayanchi” harakati tavsiyanomasiga ega bitiruvchilarga oliy harbiy ta’lim muassasalariga kirishda to‘plagan ballining 5 foizi miqdorida qo‘shimcha ball beriladi [1]. Shu sababli raqamli kontentdagi harbiy xizmat obrazi — romantiklashtirilgan yoki salbiy — kasb tanlash qaroriga bevosita ta’sir qilishi mumkin.

Me’yoriy jihatdan 16+ toifasidagi axborot mahsulotida hayotdan mahrum etish yoki jarohat yetkazish jarayoni naturalistik ko‘rsatilmagan va qurbonlarga hamdardlik yoki zo‘ravonlikni qoralash ifodalangan bo‘lishi kerak [12; 13]. Bu talab tarbiyaviy maqsadga ham mos: urush mavzusidagi kontent jasorat bilan birga urushning insoniy bahosini anglashni ham shakllantirishi lozim.

Shu asosda idrokning uch komponenti ajratildi: kognitiv (manba va faktni tekshirish, voqeani tarixiy kontekstga joylashtirish), emotsional-qadriyatli (qahramonlikka hurmat bilan birga zo‘ravonlikni romantiklashtirmaslik) va xulq-atvor (kontentni ulashish, izohlash va yaratishdagi mas’uliyat). Kontentni tanlash uchun to‘rt mezon taklif etiladi: yosh toifasiga muvofiqlik, manbaning ishonchliligi, emotsional va axboriy qismning muvozanati hamda faol munosabatga undash imkoniyati.

MUHOKAMA. Natijalar yuqori sinf o‘quvchisini harbiy-vatanparvarlik kontentining passiv qabul qiluvchisi sifatida ko‘rish yetarli emasligini ko‘rsatadi: bir xil video identiklik izlayotgan, tengdoshlar fikriga sezgir va tanqidiy ko‘nikmalari hali shakllanayotgan o‘smir ongida turlicha talqin qilinadi. S. Fedorova va hammualliflari talabalarning fuqarolik-vatanparvarlik tarbiyasida raqamli vositalar samaradorligini ko‘rsatgan [14], biroq maktab yoshidagi o‘smirlar uchun bu vositalar yuqoridagi yosh omillariga moslashtirilishi zarur. Hissiyotni rad etish emas, uni tahlil bilan muvozanatlash muhim, chunki tanqidiy tahlilsiz hissiyot manipulyatsiyaga yo‘l ochadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xarakterga ega; ajratilgan omillarning nisbiy ta’siri 10–11-sinf o‘quvchilari ishtirokidagi empirik tadqiqotda — so‘rovnoma va kontent idrokiga oid vaziyatli topshiriqlar orqali tekshirilishi lozim.

XULOSA. 1. 10–11-sinf o‘quvchilarining harbiy-vatanparvarlik mazmunidagi raqamli kontentni idrok etishi beshta omil — identiklik izlanishi, mukofotga sezgirlik, emotsional idrokning ustunligi, tanqidiy baholashning notekisligi va kasbiy o‘zini o‘zi belgilash bilan belgilanadi.

2. Bu omillar tarbiya uchun ham imkoniyat (sadoqatga ehtiyoj, harbiy kasbga qiziqish), ham xavf (manipulyatsiya, xavfli taqlid, soxta axborot) manbai hisoblanadi.

3. Kontent bilan ishlashda yosh toifasi, manba ishonchliligi, emotsional va axboriy muvozanat hamda faol munosabatga undash mezonlariga tayanib, idrokning uchala komponentini birgalikda rivojlantirish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-martdagi “Vatan tayanchi” bolalar va o‘smirlar harbiy-vatanparvarlik harakati faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-150-son qarori // lex.uz/docs/-5887204
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2023-yil 29-iyundagi “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlari samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 267-son qarori // lex.uz/docs/-6518238
3. DataReportal (Kepios). Digital 2026: Uzbekistan [Elektron resurs]. — URL: https://datareportal.com/reports/digital-2026-uzbekistan (murojaat sanasi: 11.10.2026).
4. G‘oziyev E. Ontogenez psixologiyasi. — Toshkent: NIF MSH, 2020.
5. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. — New York: W.W. Norton, 1968.
6. Steinberg L. A Social Neuroscience Perspective on Adolescent Risk-Taking // Developmental Review. — 2008. — Vol. 28, № 1. — P. 78–106.
7. Gardner M., Steinberg L. Peer Influence on Risk Taking, Risk Preference, and Risky Decision Making in Adolescence and Adulthood: An Experimental Study // Developmental Psychology. — 2005. — Vol. 41, № 4. — P. 625–635.
8. Petty R.E., Cacioppo J.T. The Elaboration Likelihood Model of Persuasion // Advances in Experimental Social Psychology. — 1986. — Vol. 19. — P. 123–205.
9. Breakstone J., Smith M., Wineburg S., Rapaport A., Carle J., Garland M., Saavedra A. Students’ Civic Online Reasoning: A National Portrait // Educational Researcher. — 2021. — Vol. 50, № 8. — P. 505–515.

10. OECD. PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. — Paris: OECD Publishing, 2019.
11. Lou C., Kim H.K. Fancying the New Rich and Famous? Explicating the Roles of Influencer Content, Credibility, and Parental Mediation in Adolescents’ Parasocial Relationship, Materialism, and Purchase Intentions // Frontiers in Psychology. — 2019. — Vol. 10. — Art. 2567. — DOI: 10.3389/fpsyg.2019.02567.
12. O‘zbekiston Respublikasining 2017-yil 8-sentabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi O‘RQ-444-son Qonuni // lex.uz/docs/-3333797
13. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 22-oktabrdagi “Bolalarni ularning sog‘lig‘iga zarar yetkazuvchi axborotdan himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonunni amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 848-son qarori // lex.uz/docs/-4013413
14. Fedorova S., Ivanova D., Balysheva K. Digital technologies in civic and patriotic education of students // E3S Web of Conferences. — 2021. — Vol. 273. — Art. 12054. — DOI: 10.1051/e3sconf/202127312054.

QORI NIYOZIY NOMIDAGI TARBIYA PEDAGOGIKASI MILLIY INSTITUTI
TPMI
1929